

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Simon Attila*

Szatmárudvari

Az ember instabil és stabil állapota. A halál és örök élet fogalma Kálvinnál

1. A fogalom tisztázásának fontossága Kálvinnál

Az elmúlt közel öt évszázadban kutatók hosszú sora vizsgálta már különböző szemszögből Kálvin teológiáját és a keresztyén teológiára kifejtett hatását. Ezért ma nincs könnyű helyzetben az, aki valami újat szeretne hozzátenni az eddigi kutatások eredményeihez. Ennek ellenére mégis születnek olyan dolgozatok, amelyek még eddig nem tárgyalt kérdést vagy kérdéskört járnak körül vagy helyeznek új megvilágításba, és Wilhelm Niesel meglátása szerint eddig még nem igazán sikerült megtalálni azt a vörös fonalat, amely végighúzódik Kálvin egész teológiáján, s így aztán nem ragadhatjuk meg teológiájának lényegét.¹ Ehhez pedig még azt is hozzáfűzhetjük: azt is lehetetlen pontosan megfogalmazni, hogy Kálvin milyen lényegyet társított a halál és az örök élet fogalmához. Viszont írásainak további vizsgálatai során remélhetőleg sikerül megközelíteni tanításának lényegét.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Kálvin a 16. századi Európa nagy változásainak idején élt, és olyan reformátor volt, aki ebben az időben közvetlenül belefolyt a tanítás és nevelés reformjába.² Willem Van't Spijker megállapítása szerint Kálvin tanítói munkássága során a közélet (via media) választotta Róma

* Simon Attila (Szatmárnémeti, 1978) református lelkipásztor a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben folytatott teológiai tanulmányokat 1997 és 2002 között, majd a Nagyvárad Partiumi Keresztyén Egyetemen szerzett magiszteri oklevelet vallástudományok szak-területen (2013–2015). Lelkipásztori munkája mellett 2012-től társszerkesztője az *Isten szava hozzánk!* című, a *Die Losungen der Herrnhuter Brüdergemeine* alapján napi igemagyarázatokat megjelentető blognak. 2017-től a Debreceni Református Hittudományi Egyetem doktorandusza. Kutatási területe: gyászszokások és ritualitás a magyar református keresztyén közösségekben a 21. század elején.

¹ Niesel, Wilhelm: *Kálvin teológiája*. Ford. Nagy Barna. Kálvin Kiadó, Budapest 1998, 9.

² Codling, James L.: *Ethics, Eschatology, and Education*. New edition. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, UK 2010, 63.

és az anabaptizmus között, és ez első teológiai művének³ üdvtörténeti áttekintésében is körvonalazódik,⁴ valamint hogy ez végig jellemző maradt teológiájára, egy olyan tanítót állít elének, aki a tanítványait fontosnak tartja, de hibáikat és tévedéseiket nem tolerálja. Spijker ezt írja:

„Nem az egyházzal szemben hozott döntést, épp ellenkezőleg: elhatározása éppen arra készítette, hogy az egyház reformációjáért küzdjön az ige szerint, amelyet egyre világosabban kezdett érteni. Ezen az úton nem következett be nála fordulat.”⁵

Kálvin önvallomásából is ez derül ki, amikor ezt írja:

„Csak mértékkel öntöttem ki haragomat és majdnem mindenütt úgy mérsékeltem tollamat, hogy alkalmasabb legyen a tanításra, mint a kényszerítésre, de azért képes legyen hurcolni azokat, kik magukat vezetni nem engedik.”⁶

A következőket, céltudatos és alapos munkáról így vallott halála előtt egy hónappal, amikor genfi lelkipásztortársai látogatták meg:

„Akik talán kicsinyesnek találnák azon munkaköröket, hogy itt elrejtve, mint valami földalatti ürge, ismeretlenül dolgozzanak, azok tapasztalni fogják, hogy felelőtlenség munkával nem lehet félrevezetni Istent. Midőn én először jöttem ebbe a városba, itt prédikáltam ugyan az evangéliumot, de olyan fogalmi zavar uralkodott, mintha semmi más nem lett volna a keresztyénség, mint merő képrombolás; sokan voltak az elvetemült gonoszok is, akiktől sok méltatlanságot szenvedtem. De az Úr, a mi jó Istenünk úgy megerősített engem, aki pedig (bizony igazat mondom!) éppen nem voltam bátor természetű megáldva, hogy azoknak semmiféle támadása elől nem tértem ki gyáván.”⁷

A fogalomzavar tisztázására Isten kijelentését, a Szentírást használta. Írásértelmezései során a „tota scriptura”⁸ elvet alkalmazta kiindulópontként, ugyanis

³ Kálvin első teológiai műve a *Psychopannychia*, amely 1534-re készült el, de csak 1542-ben jelent meg Starbourgban.

⁴ Spijker, Willem Van 't: *Kálvin élete és teológiája*. Ford. Galsi Árpád. Kálvin Kiadó, Budapest 2003, 29.

⁵ Uo.

⁶ Kálvin János: *Psychopannychia, vagyis értekezés arról, hogy nem alusznak... a szentek lelkei, kik a Krisztusban való hitben halnak meg (1534)*. Ford. Rábold Gusztáv. Kálvin János művei 8. Pápa 1908, 6.

⁷ Béza, Theodor: *Kálvin János élete*. Ford. Lic. Rác Kálmán. Kálvin Kiadó, Budapest 2017, 77–78.

⁸ Spijker, Willem Van 't: *i. m.* 117.

a két szövetségnek Krisztus az alapja, de nem úgy, hogy az egyiket belemagyarázta a másikba, hanem úgy, hogy egyiket használta a másik megértésére.⁹ Ő tehát Isten igéjének megértését tekintette elsődlegesnek, és ebben a Lélek bizonyágtétele volt segítségére, s emellett az értelmi indokok, például a Szentírás ősi eredete, a Szentírásban található ígéretek beteljesedései,¹⁰ valamint az isteni akkomodáció, vagyis az, hogy Isten szavak által mutatkozik meg a Szentírásban, de úgy, hogy alkalmazkodik a mi emberi felfogóképességünkhöz: „mint jó szónok, Isten ismeri közönségét – ezeknek megfelelően alakítja nyelvét”.¹¹ Kálvin igyekezett receptív lenni, ezért egész életét és kutatói munkáját arra tette fel, hogy exegetikai írásain keresztül és minden eszköz segítségével vételevel minél tisztábban és érthetőbben szóljon az ige, az *Institutióban* pedig igyekezett minél érthetőbbé tenni a maga tanítását.¹²

Témánkat tekintve a halál és örök élet fogalmának kálvini értelmezésével az eszkatológia partjára érkezünk. Itt illik figyelembe vennünk az előttünk járók meglátásait, amelyekre Ledán M. István is hivatkozik. Ő Peres Imrét és J. H. van Wyket említi meg, tételesen azt, hogy Kálvin nagyon óvatosan közelítette meg az eszkatológiai kérdéseket, nem bocsátkozott apokaliptikus spekulációkba, tartózkodott a túlkapasoktól, mert következetesen ragaszkodott a komoly biblicitásához.¹³

Ezen a ponton azonban érdemes odafigyelnünk arra, hogy ez az óvatosság viszonyítás kérdése, mert bár igaz, hogy nagyon óvatosan kezeli az eszkatológiai kérdéseket, s így az örök élet kérdését is, viszont a halhatatlanság tanának tekintetében mégis sokkal mélyebb vizekre evez, mint például Luther Márton, aki Szathmáry Sándor megállapítása szerint

„[...] a keresztyén eszkatológia legcsekélyebb és legprimitívebb részének értelmezte a halhatatlanságtant, és jól látta, hogy ez egészében véve a feltámadás hitének az ellenségévé lesz, hiszen nem tudja kifejezni azt, ami a keresztyén reménység lényege és titka”.¹⁴

⁹ Niesel, Wilhelm: *i. m.* 82–83.

¹⁰ Gánóczy Sándor – Scheld, Stefan: *Kálvin hermeneutikája. Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak.* Ford. Huszti Kálmán. Kálvin Kiadó, Budapest 1997, 54–56.

¹¹ McGrath, Alister E.: *Kálvin.* Ford. Nagy Mónika Zsuzsanna. Osiris könyvtár – Történelem. Osiris Kiadó, Budapest 1996, 143–144.

¹² Peres Imre: Kálvin írásértelmezése és írásmagyarázatai. In: Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerepéről. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradványokról és magyarországi hatásáról.* Kálvin Kiadó, Budapest 2009, (49–78) 50.

¹³ Ledán M. István: Kálvin tanítása a köztes állapotról, avagy alszanak-e a lelkek a halál után? In: *Református Szemle* 110. (2017/3), (268–284) 278.

¹⁴ Szathmáry Sándor: *A reménység etikája. Halhatatlanság vagy (és) feltámadás.* Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1990, 130.

2. A halál és örök élet fogalma Kálvin írásaiban

Figyelembe véve Kálvin kommentárírói termékenységét és a téma nagyságát, kommentárjai közül csak egy ószövetségit és egy újszövetségit fogunk szem előtt tartani: a Zsoltárok könyvéhez és a János evangéliumához írt kommentár magyar nyelvű kiadásait, s ezek mellett viszonyítási pontként az *Institutiót*,¹⁵ valamint 1528 és 1558 közötti levelezéseinek angol nyelvű kiadását. A Zsoltárok könyvéhez írt magyarázatra azért esett a választás, mert Kálvin olyan hasznos utasításoknak, tükröknek, példáknak tekintette a zsoltárokat, amelyek elengedhetetlen ismeretekkel szolgálta a keresztyének számára. Viszont következetesen csakis akkor hozott kapcsolatba egy-egy zsoltárt Jézus Krisztussal és az ő országával, amikor az valóban indokolt volt.¹⁶ A János evangéliumához írt magyarázata pedig azért volt kézenfekvő, mivel Kálvin ebben az evangéliumban találta meg a megoldás kulcsát a szinoptikusokhoz,¹⁷ tehát úgy látta, hogy ennek segítségével lehet a legjobban megérteni Jézus Krisztus tanítását. Levelezései pedig személyes lelki életének lenyomataiként tudnak képet adni arról a hitharcról, amely nemcsak az ő, hanem minden keresztyén ember életének lényeges része, s amely az örök élet ígéretének és a halál elfogadásának összeegyeztetése.

Jelen tanulmánynak nem célja Kálvin eszkatológiájának bemutatása és értelmezése, hanem csak arra szorítkozik, hogy rámutasson, a már említett műveiben miként használja a halál és örök élet kifejezéseket, és hogy ezzel elősegítse teológiájának és azon belül eszkatológiai gondolkodásának megértését. Ugyanakkor igyekszik rávilágítani arra is, hogy Kálvin sokkal többször használja a halál, mint az örökélet kifejezést. Ugyanis ezzel az a célja, hogy az ember először is valóban felismerje a maga instabil állapotát, s ezért az örök halálban való maradás helyett az örök élet ajándékát ragadja meg, és az ige által táplálja az örök élet utáni vágyát és reménységét, azaz elérje létében a stabilitást.

2.1. Az örök élet és halál kifejezések használatának számbeli aránya Kálvinnál

Eberhard Busch megállapítása szerint Kálvin ráeszmélt arra, hogy az Isten és az ember kapcsolatát illetően Isten kezdeményezését kell hangsúlyoznia a keresztyén teológiának, és ez kapcsolat akkor marad stabil, „ha Jézus Krisztus felől

¹⁵ Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere. (Institutio Religionis Christianae) 1559.* I–II. kötet. Református egyházi könyvtár, V–VI. Ford. Ceglédi Sándor, Rábold Gusztáv. Magyar Református Egyház, Pápa 1909–1910. [A továbbiakban *Institutio*.]

¹⁶ McKim, Donald K.: *Calvin and the Bible.* Cambridge University Press, Cambridge 2006, 96–99.

¹⁷ Uo. 165.

és Jézus Krisztusra nézve gondolkodik”. Isten eme preventív cselekedete nem más, mint a kegyelem gyakorlása.¹⁸ Mondhatni: ő mentőkötelet dob az embernek, hogy ne nyelje el a halál ingoványa, hanem az örök élet szilárd talajára lépjen az ő kegyelmes segítségével. A Zsoltárok könyvéhez írt kommentárjában Kálvin több mint 600-szor használja a halál kifejezést, leginkább ragozott formában, de különböző szóösszetételekben is (pl. halálfélelem, halálbüntetés; és egy helyen kereszthalál). Ugyanakkor az örök élet fogalmat mindössze 21-szer használja mint az ige megértésének eszközét. A János evangéliumának magyarázatában több mint 400-szor fordul elő a halál szó ragozott formában és olyan szóösszetételekben, amelyeket a Zsoltárok könyvének magyarázatában is használ, és csupán 30-szor fordul elő az örök élet kifejezés. Elgondolkoztató ez a kifejezés-használat terén mutatkozó hatalmas számbeli eltérés, és felveti a kérdést, hogy vajon mi lehet az oka ennek. Itt olyan pedagógiai módszerrel van dolgunk, amelyet Kálvin a Szentírásból sajátított el. Mivel az emberek restek, hogy az örök életbe jutás küzdelmét felvállalják, a Biblia által a Szentlélek borzalommal akar eltölteni mindenkit az elvetettek sorsának ecsetelésével, és ehhez ilyen jelzős szerkezeteket használ: „feneketlen gyeheña”, „kénköves patakok”,¹⁹ majd így folytatja:

„S amiképpen az ilyen mondások arra valók, bennünket az istentelenség nyomorúságos sorsának némi szemléletére segítsenek, úgy gondolatainkat is különösképpen arra kell irányítanunk, hogy mily szerencsétlen dolog az Isten társaságát kerülni.”²⁰

A halál ilyen feltűnően gyakori említése Kálvin ösztönzési eszközének is tekinthető azzal a céllal, hogy az emberek rádöbbenjenek labilis, szörnyű és halálos állapotukra, és keressék, majd pedig megtalálják a Jézus Krisztus által számunkra megszerzett örök élet biztonságát.

2.2. *A halál és az örök élet mint állapot*

Kálvin a halál és az örök élet fogalmához az állapot fogalmát társítja, amikor azt írja a *János apostol evangéliumának magyarázatában*, hogy „az egész emberi faj a halál állapotában van”,²¹ vagy a Zsolt 16,11-hez fűzött magyarázatában:

¹⁸ Busch, Eberhard: *Istenismeret és emberség. Betekintés Kálvin teológiájába*. Ford. Huszár Pál. Kálvin Kiadó, Budapest 2009, 71–72.

¹⁹ *Institutio*, III. 25,12 (II. kötet, 292).

²⁰ Uo.

²¹ Kálvin János: János apostol evangéliumának magyarázata. In: *Scribd*. <https://www.scribd.com/doc/40471865/Kalvin-Janos-Kommentar-Janos-evangeliumahoz>, 237. (2022. júl. 25.) [A további hivatkozások esetében csupán az evangéliumi lókust és a kommentár oldalszámát tüntetjük fel.]

„[...] ez az igazság az, hogy az örök életet, vagy elvetettek között áll fenn az örökkévaló állapotunk vonatkozásában.”²²

A zsoltárvers, ha nem is tétélesen használja az örök élet kifejezést, mégis következtethetünk rá, ha a magyarázat előző részét is figyelembe vesszük, ahol azt írja Kálvin, hogy Isten majd kiszabadítja Dávidot a halál kötelékeiből, és az örök élet birtokába juttatja. Az állapot azokat a külső és belső viszonyokat jelöli, amelyek között bizonyos személy létezik.²³ Az ember eredeti állapotával kapcsolatban Niesel ezt írja:

„Isten az embernek nemcsak testet és lelket adott, hanem a teremtéssel egyidejűleg »kiváló adományokkal« is felruházta. Isten nem hagyta magára az embert, hanem olyan kapcsolatba hozta önmagával, hogy az ember mintegy tükre volt annak a felséges dicsőségnek, amely Istenben teljességében tündöklök. [...] Tehát az istenképesség az ember testi-lelki egzisztenciáján felüli többletet jelent; az embernek a Teremtőhöz való helyes viszonyulását, s ezzel együtt a többi teremtményekkel szembeni helyes magatartását jelöli.”²⁴

Az eredeti állapotba az ember teremtettsége okán került, amelyben Istennel helyes belső és külső viszonyban volt. Kálvin szerint kiestünk ebből az állapotból, és ez a halál állapota.²⁵ Nagyon találó a *kiestünk* kifejezés, ugyanis arra utal, hogy egy stabil állapot instabillá vált. Ezért kérdezi, hogy milyen stabilitásra tudunk szert tenni az örök élet vonatkozásában, ha kiesünk az Isten kegyelmétől való függőségéből.²⁶

A kérdés magában rejti azt a lehetőséget, hogy bár a halál állapotában vagyunk, már itt eljuthatunk a stabilitásra, amennyiben megragadjuk Isten kegyelmét. Ennek a stabilitásnak a biztosítója Isten ígéjének állandósága,²⁷ amely mindenki számára elérhetővé teszi az örök életet, amint azt a Jn 3,16-ban olvassuk: *Mert úgy szerette Isten e világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta, hogy valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.*

²² Kálvin János: Kommentár A zsoltárok könyvéhez. In: *Scribd*. https://www.scribd.com/doc/69770710/Kalvin-Janos-Kommentar-a-Zsoltarok-konyvehez#fullscreen&from_embed, 145. (2022. júl. 25.) [A további hivatkozások esetében csupán a zsoltárlórust és az kommentár oldalszámát tüntetjük fel.]

²³ Állapot. In: Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. Első kötet. Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdásznál, Pest 1862, 268.

²⁴ Niesel, Wilhelm: *i. m.* 51–52.

²⁵ *Institutio*, II. 1,1–3 (I. kötet, 226–228).

²⁶ Ld. Zsolt 71,16; 668.

²⁷ Ld. Zsolt 119,152; 1188.

2.3. Az örök élet mint Isten adománya és annak elfogadása

Az örök élet beteljesedése utáni állapot tekintetében Kálvin nagyon megfontoltan, már-már tartózkodóan fogalmaz, amikor arra hivatkozik, hogy hallunk ugyan a mennyei örömről, dicsőségről, boldogságról,

„[...] mindazonáltal a megemlített dolgok a mi értelmünkől nagyon is távol vannak és talányokként állanak előttünk mindaddig, míg el nem jön az a nap, amelyen Isten az ő dicsőségét előttünk színről színre láthatóvá nem teszi”.²⁸

Sőt egyenesen páli szófordulattal, szentírási parafrázissal parancsol megálljt mindazoknak a kutakodásoknak, hogy mi lesz a menyországban, amikor ekként fogalmaz:

„Válasszuk tehát a legrövidebb utat, elégedjünk meg mindaddig a tükörrel és homályos beszéddel, amíg nem láthatunk színről színre.”²⁹

Kálvin az örök élet fogalmához gyakran társítja a *szövetség* és az *örökbefogadás* kifejezéseket mint Isten munkájának szemléltetését. Az örök élet lehetőségét úgy hozza emberközelbe Isten, hogy szövetséget kötött a zsidókkal, az ősatyákkal, amelyben mint örökbefogadó Atya mutatkozik meg.³⁰ Ezen a ponton Kálvin Augustinus álláspontjára helyezkedik a 2Tim 4,8 magyarázatát tekintve, aki azt állítja, hogy az igaz bíró nem adhatna koronát, ha a könyörületes Atya kegyelmet nem adományozott volna, azaz

„[...] mikor Isten az embert kegyelmébe fogadja, hogy a vele való közösséget élvezze és vele eggyé legyen, átviszi az embert a halálból az életre, ami csakis az örökbefogadás jótéteménye által történik”.³¹

Az örök élet öröklése tehát az ingyenes örökbefogadás gyümölcseként kínáltatik fel az ember számára,³² s mindaddig, amíg bekövetkezik a feltámadás, az abban való részesülés csak *vágy* vagy *reménység* marad, de annak kell maradnia.³³

Kálvin az örök élet tekintetében sem hagyja figyelmen kívül az *őszövetségi törvényt*,³⁴ amelyet Krisztus már betöltött, és bár az ember szabad a parancs kényszerétől, önként engedelmeskedhet Isten akaratának, mivel tudja, hogy Isten nem teljesítményalapon ítéli meg az ember szolgálatát, hanem Krisztusért kedvesen

²⁸ *Institutio*, III. 25,10 (II. kötet, 288–289).

²⁹ Uo. III. 25, 11 (II. kötet, 291).

³⁰ Ld. Zsolt 93,5; 901. Jn 4,22; 82. Jn 10,16; 221.

³¹ *Institutio*, III. 18,3 (II. kötet, 103).

³² Ld. Jn. 1,13; 18.

³³ Ld. Jn 6,27; 127. Jn 3,5; 54. Jn 3,10; 58. Zsolt. 52,10; 523. Zsolt 109,8; 1052.

³⁴ Ld. Zsolt 19,12; 196.

fogadja.³⁵ Így a törvény hatalmát megszelídítve arra a Krisztusra mutat, akiben Isten közel jött hozzánk, és kegyelmében részesített minket. Spijker ezért fogalmaz ekképpen: „Krisztus kegyelmét Isten a Krisztussal való közösség által ajándékozta nekünk”,³⁶ ugyanis maga Kálvin is azt vallotta, hogy akik eltávoznak Krisztustól, azok számára mindenhol csak a halál marad.³⁷ A Krisztussal való kapcsolatot pedig a Szentlélek munkálja, ugyanis általa válunk Krisztus részeseivé, és ekképpen fogadhatjuk el Isten ajándékaként az örök életet.³⁸ Az örök élet elfogadásának feltétele tehát a Krisztussal való közösség, hiszen egyedül nála van az örök élet beszéde, az ige, amelyet Isten úgy ad nekünk, hogy azt képesek vagyunk megérteni a Szentlélek munkája által. Kálvin ezt mondja a hit általi örök életre való eljutás, az emberi élet stabilitásának megtalálásának tekintetében:

„Valóban a hit kulcspontja, hogy Isten Igéjét nemcsak egy ideig jellemzi a hűség és az állandóság, hanem örökre változatlan marad. Ha másként volna, akkor nem foglalná magában az örök üdvösség reménységét. S hogy a meggyőződés Isten Igéje eme változhatatlanságáról belegyökerezzen elméinkbe, valóban a Szentlélek belső kijelentésére van szükség. Amíg ugyanis Isten el nem pecsételi bennünk az Igéjének bizonyosságát, a bizonyosságba vetett hitünk folytonosan ingadozni fog.”³⁹

A hit ingadozása pedig magában rejtje a hitetlenség lehetőségét is, ami oda vezethet, hogy az emberek

„[...] nem fogadják el az örök élet jól ismert tantételét, vagy legalábbis nem kutakodnak mértékletesen a témában, mintha az még mindig homályos és kétséges lenne.”⁴⁰

Kálvin olvasatában az örök élet ajándéka teljesen valóságos tény, és az igéből tisztán ki lehet olvasni, hogy Isten miként akarja az embernek ajándékozni azt. Ezért nevezi egyenesen tantételnek, axiómának, amely nem szorul semmilyen magyarázatra, és így megadhatja az emberi élet stabilitását.

2.4. *A halál mint veszélyállapot*

A Kálvin által sokat használt szóösszetétel, az *örök halál* szinte ugyanolyan arányban fordul elő a Zsoltárok könyvének és a János evangéliumának magyarázataiban (Zsolt 6,6; 6,7–8; 31,4; 63,11; 92,8 és Jn. 3,16; 3,19; 3,36; 6,39; 8,24).

³⁵ Niesel, Wilhelm: *i. m.* 76–77.

³⁶ Spijker, Willem Van 't: *i. m.* 121.

³⁷ Ld. Jn 6,68; 148.

³⁸ Spijker, Willem Van 't: *i. m.* 121.

³⁹ Ld. Zsolt 119,152; 1188.

⁴⁰ Ld. Jn 6,52; 139.

Nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy amennyiben az örök élet a Jézus Krisztussal való közösség, annyiban „az Istentől való elidegenedés örök halál”.⁴¹ Kálvin úgy beszél Istenről, mint kegyelmes Atyáról, hogy ezzel nem homályosítja el az ő igaz bírói képét, aki igazságánál fogva örök halállal bünteti a hitetlenséget, de lehet és kell küzdenünk⁴² azért, hogy elkerüljük az örök halált. Viszont „amíg Krisztus nem segédkezik az elveszettek megmentésében, minden embernek az örök halál a végzete”.⁴³ Krisztus segédkezése azonban nem jelenti azt, hogy az ember elfogadható ellenfele lenne a halálnak, és hogy Krisztusnak csupán csak besegítenie kellene győzelemre jutásának eléréséhez. Az ember küzdelme az örök halál előhírnökeivel van, amelyek az élet nyomorúságai, és ezek igen komolyan próbára teszik őt.

Kálvin következetesen használja a „sok halál”, „száz halál”, „ezer halál”, „megszámlálhatatlanul sok halál” kifejezéseket (Zsolt 18,1; 18,3; 22,12; 30,7; 31,4; 71,6 és Jn 10,15) annak a meggyőződésének szemléltetésére, hogy „a változás mennyi példája igyekszik felszítani a félelmünket”.⁴⁴ Ezen a ponton nem elrugaszkodott megállapítás, hogy ezek a változások az Isten nélküli élet instabil állapotai, főleg ha figyelembe vesszük Kálvin azon kijelentését, hogy az ő értelmezésében az „örök” fogalma Isten trónjának stabilitását jelenti e világ hullámzó és változó jellegével szemben.⁴⁵ Nem minősíti csekélységnek az ember küzdelmét, ugyanis magyarázataiban azáltal hívja fel a figyelmet a halál komolyságára, hogy annak az ószövetségi képeit használja: „a halál árjai”, „a halál örvényei”, „a halál kötelei”, „a halál tőrei”, „a halál állkapcsa”, „a halál birodalma”, a „halál sötétsége” (Zsolt 18,4–5; 90,5; 9,14; 6,9–11; 89,49; 6,9–11; 49,20 és Jn 14,30). Azonban azt is megfigyelhetjük, hogy ezeket egy-két kivétellel nem hozza át a János evangéliumához fűzött magyarázataiba, mintha ezzel is azt akarná szemléltetni, hogy a Krisztusban megújított szövetség és az ő Krisztus kegyelme háttérbe szorította a halál erejét és uralmát, de ez nem jelenti azt, hogy bár

„[...] ahogyan megígérte az életet Krisztusban, hogy annak édességével kecsgettesen minket, most úgy ítél örök halálra mindenkit, aki nem hisz Krisztusban”.⁴⁶

Az örök élet és örök halál állapota párhuzamosan létező állapot Kálvinnál, amelyek a Krisztusba vetett hit fényében érintkeznek egymással, és e hit tekintetében

⁴¹ *Institutio*, III. 18,3 (II. kötet, 103).

⁴² Ld. Zsolt 6,7–8; 55.

⁴³ Ld. Jn 3,16; 61.

⁴⁴ Ld. Zsolt 30,7; 289.

⁴⁵ Ld. Zsolt 92,8; 894.

⁴⁶ Ld. Jn 3,36; 71.

dől el az ember örök stabil vagy instabil állapota. Erről így ír a Jn 6,39 magyarázatában:

„Mert mi más vonatkozásban különböznek a hívők a gonosz emberektől, amikor a szenvedésektől borítottán olyanok, mint a vágóhídra szánt juhok (Róm 8,36), fél lábbal mindig a sírban vannak, s valóban, nem állnak távol attól, hogy a halál örökösen elnyelje őket? Azaz, hitünknek és nyugalomunknak nem marad más támasza, mint az, hogy eltekintünk a jelenvaló élet állapotától és elméinket és érzéseinket az utolsó napra összpontosítván áthaladunk a világ akadályain, mígnem hitünk gyümölcse teljességgel meg nem jelenik.”

Az exitus tesz majd pontot az örök halállal való küzdelemre. Attól függetlenül azonban, hogy az exegéta Kálvin szerint „maga a halál is egyfajta megszabadulás a halál kötelékeitől”,⁴⁷ és így a hívő ember „miután legyőzte a halálfélelmet, szabadon és akarattal siet a halál elébe”,⁴⁸ maga a testi halál számára is mérhetetlen megpróbáltatást jelent. Levelezési vizsgálata során lehet találkozni azzal a Kálvinnal is, aki a biológiai halált „keserű”-nek nevezi (“bitter death”),⁴⁹ az 1538-ban Farelnek címzett levelét pedig azzal kezdi, hogy Courault halála annyira hatalmába kerítette, hogy nem tud határt szabni bánatának, és egyetlen napi teendője sem tudta úgy lekötöni, hogy vissza ne térjen ehhez a dologhoz.⁵⁰ Egyik, 1541-ben szintén Farelnek írt levelében pedig arról ír, hogy Farel el sem tudja képzelni azt a bánatot, amely felemészti őt kedves barátja, Claude halála miatt.⁵¹ Egy másik levelében pedig azt írja, hogy Claude barátja és De Richebourg úr, Luis fiának halála miatt szinte nemlétezőnek (“nonentity”) és félholtak (“half dead”) érezte magát.⁵² Ennek ellenére saját halálával bátran és hittel nézett szembe. Erről Béza Theodor ekként számolt be szemtanúként:

„A vacsorának még vége sem lett, már gyengeségtől kényszerítette visszavittette magát a szomszéd szobába, nyájasan mondvá az egybegyűlteknél: Ez a fal, amely elválaszt bennünket, nem fog abban gátolni, hogy bár testileg távol, de lelkileg mégis közöttetek legyek. Amit előre mondott, bekövetkezett. [...] éppen akkor értem oda, amikor csendesén, lábainak és kezeinek minden vonaglása nélkül s nehezebb lélegzetvétel nélkül kimult, öntudatát és ítélőképességét mindvégig meg-

⁴⁷ Ld. Jn 11,26; 238.

⁴⁸ Ld. Jn 18,1; 353.

⁴⁹ Bonnet, Jules – Beveridge, Henry: *Selected works of John Calvin. Tracts and letters. Vol. 4.*, USA, Books for the Ages. Ages Software, Version 1.0, 1998, 66.

⁵⁰ Uo. 99.

⁵¹ Uo. 232–233.

⁵² Uo. 240.

tartva, sőt még a hangja is megmaradt egészen utolsó leheletéig, és inkább hasonlított alvóhoz, mint halotthoz.”⁵³

Béza megállapításán keresztül lehet idekapcsolni még Kálvin meggyőződését az exitus utáni életről.

2.5. *A testi halál utáni állapota*

A bevezető gondolatok rendjén már tisztáztuk, hogy nem tárgyaljuk részleteiben Kálvin halhatatlanságtanát, sem a feltámadás kérdését, de annyit mégis meg kell jegyeznünk, hogy Szathmáry Sándor arra a következtetésre jutott, hogy Kálvin szerint a halál utáni állapot még nem a teljesség, hiszen az csak a feltámadással veszi kezdetét, s így nála a halhatatlanság nem azonos az örök élettel, vagyis „nem az az örök élet, hogy a lélek halhatatlan, a halhatatlan lélek csak vár az örök élet Istentől jövő ajándékára”.⁵⁴ Ez az álláspont azonban felülvizsgálatra szorul, ha figyelembe vesszük Kálvin magyarázatát a Zsolt 25,13-hoz, ahol ezt olvashatjuk:

„Isten szolgáinak halála nem jelenti a végső megsemmisülésüket, s nem szűnnek meg létezni, mikor eltávoznak ebből a világból, hanem tovább élnek örökkön örökké.”⁵⁵

Az *Institutió*ban pedig ezt írja:

„[...] a halál és a második élet között nem is kell bizonyos időköznek lenni, mivel nagy hirtelen és egy szempillantásban a trombitazengés általjár mindent, amely feltámasztja a halottakat rothadatlanságra és az élőket hirtelen változással alakítja át ugyanarra a dicsőségre.”⁵⁶

Pásztori-Kupán István arra a problémára mutat rá a *Psychopannychia* elemzése során, ami Kálvinnak is nehézséget okozott: az idő kérdésére. Ő a következőképpen érvelt: ha az örökkévalóságot idő feletti valóságnak tartjuk, és nem meghosszabbított időnek, akkor nincs szükség köztes időre vagy helyre, ahol a lelkeknek várakozniuk kell az utolsó ítéletre, hanem azonnal Isten elé állnak az utolsó ítéletre.⁵⁷ Kálvin fentebb ismertetett magyarázatai azt sugallják, hogy eltekintett a lelkek valahol, valameddig való várakozásának gondolatától. Találunk azonban ellenpéldát is, amikor nem egy, hanem két várakozási helyet is említ. Az ősatyák

⁵³ Béza, Theodor: *i. m.* 80.

⁵⁴ Szathmáry Sándor: *i. m.* 133.

⁵⁵ Zsolt 25,13; 252.

⁵⁶ *Institutio*, III. 25,8 (II. kötet, 287).

⁵⁷ Pásztori-Kupán István: Az emberi lélek és az örök élet Kálvin első teológiai munkájában. In: *Református Szemle* 102. (2009/5), (573–594) 588.

halál utáni állapotával kapcsolatban azt írja *Az én Atyám házában sok hajlék van; ha nem így volna, vajon mondtam volna-e nektek, hogy elmegyek helyet készíteni a számotokra?* igevers magyarázatában (Jn 14,2), hogy mielőtt Krisztus engesztelő áldozata megtörtént volna, „mintegy mondhatni őrtoronyban álltak, várván a megígért megváltást, most pedig élvezik az áldott nyugalmat a megváltás befejezéséig”.⁵⁸ Látható, hogy míg az örök élet és az örök halál állapota tekintetében Kálvin biztos talajon áll, addig eszkatológiai kérdésekben ingoványos helyre érkezik, ugyanis hol magabiztosan fogalmaz meg állításokat, hol pedig elbizonytalanodva vallja be: „nem tudom, hogy efféle pallérozott magyarázat vajon megfelel-e Krisztus szavainak”.⁵⁹

Kálvin igyekezett nagyon receptív lenni, hogy az Isten akkomodációja szerint legyen képes megérteni az ő üzenetét. Teológiai fejlődése során ez lemérhető, ugyanis a *Psychopannychiában* vagy kommentárjaiban – bár eléggé instabil helyekre téved az eszkatológiai kérdések tekintetében –, az *Institutióban* – remélhetőleg – már biztos alapon áll, ahol ezt írja:

„Azt pedig, hogy a halál és feltámadás között milyen a lelkek állapota, kíváncsian kutatni nem is szabad, de nem is hasznos. [...] Ostobaság azonban és meg gondolatlanság az előttünk ismeretlen dolgokat mélyebben kutatni, mint amily mértékben Isten azoknak tudását nekünk megadta.”⁶⁰

Összegzés

Ez a tanulmány Kálvin hatalmas írott hagyatékának csupán egyik szelete alapján vizsgálja, hogy a reformátor miként használta az örök élet és a halál fogalmát. A zsoltárok könyvéhez és a János evangéliumához írt kommentárja, valamint levelezései jól érzékeltetik, hogy az Isten által teremtett embernek milyen változásokon kell átesnie, hogy a halállal való szembenézés súlyos próbájában az örök élet reménysége tudjon enyhülést és segítséget nyújtani számára.

Kálvin biztos talajon áll az örök élet és az örök halál állapota tekintetében, viszont az eszkatológiai kérdések tekintetében hol magabiztosan fogalmazza meg állításait, hol pedig elbizonytalanodva vallja be: nem bizonyos abban, hogy magyarázata megfelel Krisztus szavainak.

⁵⁸ Ld. Jn 14,2; 291.

⁵⁹ Ld. Jn 8,56; 194.

⁶⁰ *Institutio* III. 25,6 (II. kötet, 281).

Felhasznált irodalom

- Béza, Theodor: *Kálvin János élete*. Ford. Lic. Rácz Kálmán. Kálvin Kiadó, Budapest 2017.
- Bonnet, Jules – Beveridge, Henry: *Selected works of John Calvin. Tracts and letters. Vol. 4.*, USA, Books for the Ages. Ages Software, Version 1.0, 1998.
- Busch, Eberhard: *Istenismeret és emberség. Betekintés Kálvin teológiájába*. Ford. Huszár Pál. Kálvin Kiadó, Budapest 2009.
- Codling, James L.: *Ethics, Eschatology, and Education*. New edition. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, UK 2010.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. Első kötet. Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdásznál, Pest 1862.
- Gánóczy Sándor – Scheld, Stefan: *Kálvin hermenentikája. Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak*. Ford. Huszti Kálmán. Kálvin Kiadó, Budapest 1997.
- Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere. (Institutio Religionis Christianae) 1559*. I–II. kötet. Református egyházi könyvtár, V–VI. Ford. Ceglédi Sándor, Rábold Gusztáv. Magyar Református Egyház, Pápa 1909–1910.
- Kálvin János: János apostol evangéliumának magyarázata. In: *Scribd*. <https://www.scribd.com/doc/40471865/Kalvin-Janos-Kommentar-Janos-evangeliumahoz>. (2022. júl. 25.)
- Kálvin János: Kommentár A zsoltárok könyvéhez. In: *Scribd*. https://www.scribd.com/doc/69770710/Kalvin-Janos-Kommentar-a-Zsoltarok-konyvehez#fullscreen&from_embed, (2022. júl. 25.)
- Kálvin János: *Psychopannychia, vagyis értekezés arról, hogy nem alusznak... a szentek lelkei, kik a Krisztusban való hitben bálnak meg (1534)*. Ford. Rábold Gusztáv. Kálvin János művei 8. Pápa 1908.
- McKim, Donald K.: *Calvin and the Bible*. Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Ledán M. István: Kálvin tanítása a köztes állapotról, avagy alszanak-e a lelkek a halál után? In: *Református Szemle* 110. (2017/3), 268–284.
- McGrath, Alister E.: *Kálvin*. Ford. Nagy Mónika Zsuzsanna. Osiris könyvtár – Történelem. Osiris Kiadó, Budapest 1996.
- Niesel, Wilhelm: *Kálvin teológiája*. Ford. Nagy Barna. Kálvin Kiadó, Budapest 1998.
- Pásztori-Kupán István: Az emberi lélek és az örök élet Kálvin első teológiai munkájában. In: *Református Szemle* 102. (2009/5), 573–594.
- Peres Imre: Kálvin írásértelmezése és írásmagyarázatai. In: Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerepessége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009.
- Spijker, Willem Van 't: *Kálvin élete és teológiája*. Ford. Galsi Árpád. Kálvin Kiadó, Budapest 2003.
- Szathmáry Sándor: *A reménység etikája. Halhatatlanság vagy (és) feltámadás*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1990.

* * *

This short study, drawing on a small part of Calvin's vast written corpus, seeks to show how the reformer used the concepts of eternal life and death. Tackling with uncertainties on the fringes of eschatology, Calvin shows how difficult it is to grasp the meaning of these two concepts, even when the theologian stands on firm biblical theological grounds. The commentaries of Calvin on the Book of Psalms and the Gospel of John, as well as his letters give a sense of the changes that man, the creation of God, must undergo in order to be able to find relief from the severe ordeal of facing death and to be helped by the hope of eternal life. It is God's grace that lifts man up from the state of death so that his unstable life may find stability.

Keywords: Calvin, eschatology, death, eternal life, hope, faith, grace, covenant.